

УДК 349.415:504.054(477)

А. Попова,

аспірант кафедри земельного, аграрного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ І ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ЗЕМЕЛЬ, ЩО ЗАБРУДНЕНІ НЕБЕЗПЕЧНИМИ РЕЧОВИНАМИ, ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Постановка проблеми охорони земель, попередження їх забруднення небезпечними речовинами стає дуже актуальною. Надзвичайно вона загострюється в той період, коли на основі науково-технічного прогресу зростає інтенсивність використання земель, і стають відчутнішими негативні екологічні наслідки техногенного впливу, що завдає шкоди земельним ресурсам і може негативно вплинути на життя й здоров'я людей. За останні роки в Україні спостерігається забруднення земель небезпечними речовинами. Так, на всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є забруднення земель, яке становить близько 20% території [1, с. 304]. Згідно зі ст.14 Конституції України земля є національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це положення знайшло відображення і деталізацію у Земельному кодексі (ЗК) України. Зокрема, ст. 5 ЗК України встановлено, що земельне законодавство базується на таких землеохоронних принципах, як принцип раціонального використання і охорони земель і принцип пріоритету вимог екологічної безпеки. Це означає, що головним завданням ЗК України у галузі регулювання земельних відносин є охорона земель і, як наслідок, охорона земель від забруднення небезпечними речовинами.

Метою даної статті є дослідити і визначити поняття та юридичні ознаки земель, що забруднені небезпечними речовинами.

Досліджуючи дану тему, зауважимо, що всебічного та повного дослідження даної проблеми немає. Проте

окремими аспектами цієї проблематики займалися такі вчені, як Г. Аксьонов, В. Андрейцев, Г. Балюк, М. Бринчук, М. Краснов, П. Кулинич, В. Мунтян, В. Носік, В. Семчик, М. Шульга та інші.

Виклад основного матеріалу. Юридичне визначення поняття «забруднення» земель наведено в ст.1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», згідно з яким забруднення земель являє собою накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін [2].

Законодавче визначення поняття забруднення земель дублює Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, яка затверджена Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27 жовтня 1997 р. № 171 в редакції від 4 квітня 2007 р. № 149. Відповідно до п. 3.1. зазначеної Методики землі вважаються забрудненими, якщо в їхньому складі виявлено кількісні або якісні зміни, які сталися в результаті господарської діяльності та впливу інших чинників [3].

Варто підкреслити, що законодавчі акти і нормативні документи розглядають забруднення як антропогенне, тобто таке, що виникає в результаті господарської діяльності людини і проявляється у потраплянні до ґрунту різних

за походженням і хімічним складом забруднюючих речовин, наслідком чого є погіршення стану земель.

Законодавець в ч. 4 ст. 167 ЗК України пов'язує рівень забруднення з конкретним наслідком погіршення стану земель. Так, рівень забруднення ґрунтів враховується при наданні земельних ділянок у користування, вилученні з господарського обігу та зміни характеру і режиму використання [4]. Проте, на відміну від забруднення інших природних ресурсів, при забрудненні земель ми бачимо, що простежується зовсім інші специфічні особливості. Це пояснюється тим, що земля являє собою комплексну систему, в якій її основні фактори знаходяться у відповідній рівновазі. Ця рівновага, порушена при забрудненні земель небезпечними речовинами, не може бути швидко поновлена, навіть при усуненні причин забруднення. Крім цього, забруднення земель небезпечними речовинами являє собою не лише втручання ззовні, але й пошкодження деяких компонентів ґрунтів, що призводить до погіршення родючості і нормального функціонування земель.

У доктрині земельного права щодо поняття забруднення земель серед науковців немає єдиної точки зору. Тому це питання є досить дискусійним. Так, наприклад, Ю.С. Шемшученко окремо не виділяє поняття забруднення земель, але визначає забруднення навколишнього природного середовища як надходження у навколишнє природне середовище речовин та енергії, які завдають або можуть завдати шкоди екологічній рівновазі, природним ресурсам, здоров'ю людей, їх життю і діяльності [6, с. 449].

Еколого-правовий словник за редакцією проф. О.К. Голиченкова визначає забруднення земель як погіршення в результаті антропогенної діяльності (включаючи аварії) якості земель, у тому числі позбавлених родючого шару ґрунту (кар'єри, кам'янисті поверхні тощо), які характеризуються збільшенням вмісту хімічних речовин (їхньою

появою) або рівня радіації порівняно з їх раніше існуючими значеннями (фоновими або на початок порівняльного періоду) [7, с. 36].

М.М. Мусієнко визначає забруднення земель безпосередньо через забруднення ґрунту, надходження в ґрунт різних забруднювачів (нагромадження пестицидів, незасвоєних мінеральних добрив, відходів тваринництва, рільництва, промисловості, патогенних організмів, нафтопродуктів та ін.), що не розкладаються в процесі самоочищення ґрунту й змінюють його фізико-хімічні і біологічні властивості [8, с. 147].

А.В. Яцик та В.Я. Шевчук визначають забруднення ґрунту як привнесення чи виникнення в ґрунті нових, звичайно не характерних для нього фізичних, хімічних чи біологічних агентів, або перевищення у певний період природного середньобагаторічного рівня (у межах його крайніх коливань) концентрації перелічених агентів [9, с. 261].

Для того, щоб розуміти реальну загрозу, спричинену забрудненням земель небезпечними речовинами, потрібно розуміти, що відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної екологічної безпеки» від 18.01.2001 року № 2245 –III небезпечною речовиною є хімічна, токсична, вибухова, окислювальна, горюча речовина, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя та здоров'я людей і довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створюватися загроза життю і здоров'ю людей, довкілля, матеріальним і культурним цінностям [10].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06.04.2000 року небезпечними речовинами визнаються речовини, віднесені до таких класів: клас 1 – вибухові речовини та вироби; клас 2 – гази; клас 3 – легкозаймисті розчини;

клас 4.1 – легкозаймісті тверді речовини; клас 4.2 – речовини, схильні до самозаймання; клас 4.3 – речовини, що виділяють легкозаймісті гази при стиканні з водою; клас 5.1 – речовини, що окислюють; клас 5.2 – органічні пероксиди; клас 6.1 – токсичні речовини; клас 6.2 – інфекційні речовини; клас 7 – радіоактивні матеріали; клас 8 – корозійні речовини; клас 9 – інші небезпечні речовини та вироби [11].

Порядок поводження з небезпечними речовинами регламентується правилами щодо такого їх використання на земельних ділянках, встановлені Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про санітарно-епідеміологічне благополуччя населення», «Про пестициди і агрохімікати», «Про відходи», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про перевезення небезпечних вантажів», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», Постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню» від 17 серпня 1998 р. № 1287, «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» від 28 серпня 2013 р. № 808; Наказом Міністерства екології та природних ресурсів «Про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва особливо небезпечних хімічних речовин» від 21.10.2013 р. № 430. Таким чином, землі, що забруднені небезпечними речовинами, – це землі, які забруднені внаслідок господарської та іншої діяльності, шляхом проникнення в землю токсичних, хімічних, вибухових, інфекційних, радіоактивних, легкозаймістих твердих речовин, які суттєво погіршують їх якісний стан.

Зараз розглянемо юридичні ознаки забруднення земель небезпечними речовинами, якими є: 1) нездатність земель до самоочищення та самовідновлення; 2) погіршення родючості і

нормального функціонування земель; 3) зміна фізико-хімічних і біологічних властивостей земель; 4) різкий рівень зниження врожайності; 5) накопичення забруднювачів у рослинах і здатність їх викликати захворювання серед людей і тварин. Відповідно до п.3.4 Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, яка затверджена Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27 жовтня 1997 р. № 171 в редакції від 4 квітня 2007 р. № 149, визначено, що за наявності інформації про кількість (об'єм, маса) забруднюючої речовини, яка проникла у певний шар землі, визначаються площа, глибина проникнення [3].

Забруднення земель небезпечними речовинами можливо класифікувати за різними критеріями. Зокрема, в залежності від джерела забруднення види забруднення можуть бути: хімічне, радіоактивне, фізичне, біологічне, газове, пилове, теплове. За часом взаємодії з довкіллям забруднення поділяють на: стійкі (не руйнуються впродовж тривалого часу); середньотривалі; нестійкі (швидко руйнуються під дією природних фізико-хімічних або біохімічних процесів). У залежності від природи забруднення земель небезпечними речовинами можна поділити на енергетичне й матеріальне. В залежності від масштабу розповсюдження забруднення земель небезпечними речовинами може бути глобальним, регіональним і локальним.

Перелік видів діяльності, які можуть завдати шкоду земельним ресурсам, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» від 28 серпня 2013 р. № 808. До таких видів діяльності віднесено: атомну енергетику і атомну промисловість, теплову енергетику, виробництво у галузі чорної та кольорової металургії, видобування і переро-

блення корисних копалин, виробництво будівельних матеріалів, виробництво, зберігання, утилізація і знищення боеприпасів, вибухових речовин, ракетного палива та інших токсичних хімічних речовин, поводження з відходами, виробництво целюлози, паперу, виробництво з оброблення деревини, нафтопереробних заводів, збирання, обробку, зберігання, поховання, знешкодження і утилізацію всіх видів промислових і побутових відходів [5].

Кваліфікація діяльності як небезпечної для земельних ресурсів залежить від виділення в ній ознак, що обумовлюють її ризиковий характер, можливість випадкового заподіяння ними шкоди. Небезпечну діяльність можна виділити за такими критеріями: 1) мета та завдання діяльності; 2) зміст діяльності; 3) суб'єктний склад (особи, що здійснюють діяльність); 4) методи здійснення діяльності; 5) засоби здійснення діяльності [12, с. 65].

Досліджуючи забруднення земель небезпечними речовинами, зауважимо, що до таких основних видів діяльності, що завдає шкоди земельним ресурсам, є: хімічне виробництво (виробництво основних хімічних речовин, хіміко-біологічне і фармацевтичне виробництво, виробництво засобів захисту рослин, регуляторів їх росту, мінеральних добрив, полімерних і полімервмісних матеріалів), промисловість, транспорт.

Згідно ч. 1 ст. 167 ЗК України господарська й інша діяльність, що призводить до забруднення земель і ґрунтів небезпечними речовинами, вище гранично допустимих концентрацій, забороняється [4]. У зв'язку з цим слід розрізняти такі земельні правопорушення, як забруднення земель та забруднення ґрунтів. При забрудненні земель забруднюючі речовини розташовуються на поверхні земельної ділянки, а при забрудненні ґрунтів вони проникають у ґрунтовий покрив, погіршуючи його природні чи набуті позитивні властивості [13, с. 501]. Ґрунт має виключно велику ємність поглинання забруднювачів, що знаходяться у ньо-

го та продуктів їх взаємодії. Інтенсивна їх сорбція у ґрунтах забезпечує створення у наземному середовищі депо забруднюючих речовин та продуктів їхнього метаболізму [14, с. 131]. В значній мірі ґрунти деградують в результаті забруднення важкими металами. Основним джерелом надходження їх у ґрунт стають промислові емісії та відпрацьовані гази автомобільного транспорту. Загальна маса шкідливих речовин, що потрапляє в атмосферу від підприємств України, сягає понад 15,5 млн. тонн [15, с. 89].

З метою реалізації конституційного права людини на сприятливе навколишнє середовище та права на охорону здоров'я в ч.3 ст.167 ЗК України встановлюються обмеження щодо використання земельних ділянок, забруднених небезпечними речовинами, та обов'язкові до виконання вимоги щодо запобігання небезпечному впливу цих ділянок на здоров'я людини та стан довкілля [4].

При виявленні фактів забруднення отруйними та іншими небезпечними речовинами земель і ґрунтів вживаються невідкладні заходи щодо його припинення, з наступними роботами по консервації, дезактивації та оздоровленню забруднених земель, визначенню режимів їхнього наступного використання. Серед факторів ризику, що негативно впливають на якісний стан земель та зумовлюють їх забруднення, виділяємо такі: забруднення земель несанкціонованими звалищами промислових, побутових, сільськогосподарських та інших відходів виробництва та споживання.

На забруднених небезпечними речовинами земельних ділянках господарська діяльність повинна будуватися таким чином, щоб уникнути подальшого забруднення ґрунтів.

Негативні наслідки впливу забруднюючих речовин на землі сільськогосподарського призначення проявляються у трьох головних аспектах: деградації ґрунтів, забрудненні сільськогосподарської продукції та міграції

небезпечних речовин у ґрунтовних водах [16, с. 483].

Таким чином, рівень забруднення ґрунтів враховується при наданні земельних ділянок у користування, вилученні з господарського обігу та зміні характеру і режиму використання. Охоронні норми земельного законодавства спрямовані не тільки на відновлення та захист земельних ресурсів, а й також і на попередження, недопущення шкоди зазначеним ресурсам.

Висновки. Враховуючи викладене вище, та на основі чинного земельного законодавства України зробимо висновки про наступне:

1. Запропоноване авторське визначення поняття земель, що забруднені небезпечними речовинами, що розглядається як землі, які забрудненні внаслідок господарської та іншої діяльності, шляхом проникнення в землю токсичних, хімічних, вибухових, інфекційних, радіоактивних, легкозаймистих твердих речовин, які суттєво погіршують їх якісний стан. А також досліджено та з'ясовано юридичні ознаки земель, що забруднені небезпечними речовинами. До них віднесені такі юридичні ознаки забруднення земель небезпечними речовинами, як: 1) нездатність земель до самоочищення та самовідновлення; 2) погіршення родючості і нормального функціонування земель; 3) зміна фізико-хімічних і біологічних властивостей земель; 4) різкий рівень зниження врожайності; 5) накопиченням забруднювачів у рослинах і здатність їх викликати захворювання серед людей і тварин.

2. З'ясовано, що до основних критеріїв, за допомогою яких можливо визначити, яка діяльність є небезпечною і завдає шкоду земельним ресурсам, віднесено: 1) мету та завдання діяльності; 2) зміст діяльності; 3) суб'єктний склад (особи, що здійснюють діяльність); 4) методи здійснення діяльності; 5) засоби здійснення діяльності;

3. В результаті проведеного аналізу встановлено, що, незважаючи на велику кількість літератури з даної пробле-

ми, єдиної статті, яка б показала всю небезпечність забруднення земель небезпечними речовинами, немає. Тому вважаємо необхідним і перспективним подальше дослідження цієї теми на науковому рівні.

Ключові слова: правова охорона земель; забруднення небезпечними речовинами, земельні ресурси, забруднення земель, забруднення ґрунтів, застосування земельних ресурсів, охорона природи.

Стаття присвячена вивченню та дослідженню визначення поняття і юридичних ознак земель, що забруднені небезпечними речовинами. У ній висвітлюється проблема забруднення земель небезпечними речовинами та погіршення їх якісного стану внаслідок цих дій. Небезпечність забруднення земель небезпечними речовинами полягає у наступному: забруднення пошкоджує земельні ділянки не тільки ззовні, але й може спричинити пошкодження деяких компонентів ґрунтів, що призводить до погіршення родючості і нормального функціонування земель.

Стаття посвящена изучению и исследованию определения понятия и юридических признаков земель, загрязненных опасными веществами. В ней освещается проблема загрязнения земель опасными веществами и ухудшение их качественного состояния, которое является следствием этих действий. Опасность загрязнения земель опасными веществами заключается в следующем: загрязнение повреждает земельные участки не только внешне, но и может спровоцировать повреждение некоторых компонентов почвы, которое приводит к ухудшению плодородия и нормального функционирования земель.

This article is devoted to study and research of definition conception and legal evidence of lands contaminated by hazardous substance.. In this article consecrated problem of polluted

lands of hazardous substance and the deterioration of their quality state that is a consequence of these action. The risk of contamination of lands is as follows: polluted of land was damaged not only externally, but also can cause damage to some components of the soil, which lands to deterioration of soil fertility and the normal functioning of the land.

Література

1. М.В. Шульга *Земельне право : підручник.* / М.В. Шульга; Нац. ун-т «юрід. акад. Укр. ім. Я. Мудрого». – Х. : Вид-во Право, 2013. – 520 с.

2. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV // *Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 39. – Ст. 350.

3. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища 27.10.1997 № 171 (у редакції наказу Мінприроди 04.04.2007 N 149) // *Офіційний вісник України.* – 2007. – № 31. – стор. 119. – ст. 1265, код акту 39575/2007.

4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // *Відомості Верховної Ради України.* – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» від 28 серпня 2013 р. № 808 // *Офіційний вісник України.* – 2013. – № 87, стор. 112, ст. 3221, код акту 69860/2013.

6. Шемшученко Ю.С. *Юридична енциклопедія* / за заг. ред. Ю.С. Шемшученко. – Київ : В-во: українська енциклопедія ім. М.П. Бажанова. – 480 с.

7. Голиченков А.К. *Эколого-правовой словарь* / А.К. Голиченкова. – М. : Москов. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2004. – 240 с.

8. Мусієнко М.М. *Екологія охорона природи: словник-довідник* / за ред. М.М. Мусієнко, В.В. Серебрякова, О.В. Байон. – К. : Знання, 2002. – 550 с.

9. Яцик А.В. *Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку* / за ред. А.В. Яцика, В.Я. Шевчука. – К. : Генеза, 2006. – 660 с.

10. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р № 2245-III // *Відомості Верховної Ради України.* – 2001. – № 15. – Ст. 73.

11. Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06.04.2000 № 1644-III // *Відомості Верховної Ради України.* – 2000. – № 28. – Ст. 222.

12. Вівчаренко О.А. *Правова охорона земель в Україні : монографія* / О.А. Вівчаренко; Нац. Ун-т біоресурсів і природокористування. – К. : Вид-во «Юрінком Інтер», 2010. – 336 с.

13. Кулинич П.Ф. *Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія* / П.Ф. Кулинич; Нац. акад. наук. Укр. Ін-т. держ. і права. ім. В.М. Корецького. – К. : Вид-во «Логос», 2011. – 688 с.

14. Заграй Я.М. *Вплив фізичних і хімічних забруднювачів на еко- і біосистеми* / Заграй Я.М., Костовенко О.А., Мірошніченко О.Ю. – К. : КНУБА, 2009. – 275 с.

15. Бакка М.Т. *Основи ведення сільськогосподарства та охорона земель : Навчальний посібник* / М.Т. Бакка; Житомир. інженерно-техн. ін-т. – Ж. : вид-во ЖІТІ, 2000. – 366 с.

16. *Земельний кодекс України : наук.-практ. коментар : рекомендовано МОН України* / авт.-кол. Е.С. Бердніков та ін. ; за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – 6-те вид. – Х. : Одиссей, 2009. – 624 с.

